

UDC: 347.9(045)(575.1)

TARAFLAR TORTISHUVI VA TENG HUQUQLILIGI: FUQAROLIK ISHLARI BO'YICHA SUDLAR AMALIYOTI

Esanova Zamira Normurotovna,
Toshkent davlat yuridik universiteti
Fuqarolik protsessual va iqtisodiy
protsessual huquqi kafedrası professori,
yuridik fanlar doktori
ORCID: 0000-0003-2140-8067
e-mail: zamira.esanova@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada fuqarolik sud ishlarini yuritishda javobgar manfaatlarini himoya qilishning dolzarb protsessual masalalari haqida fikr bildirilgan. Unda javobgar huquq va manfaatlarini himoya qilishning protsessual vositalari sifatida e'tiroz va qarshi da'vo masalalari, ularning bir-biridan o'xshash va farqli jihatlari, mazkur institutlarning sud amaliyotidagi o'рни, ilmiy tadqiqotlardagi munozarali jihatlari, fuqarolik sud ishlarini yuritishda taraflarning tortishuvi va teng huquqliligi haqidagi fikr-mulohazalar, taklif-tavsiyalar yoritilgan. Shuningdek, taraflarga berilgan teng huquq va imkoniyatlar sifatida sirdan hal qiluv qarori, sud buyrug'i ustidan shikoyat berish tartib-taomillari, da'voni ta'minlash oqibatlarini tugatish bo'yicha javobgarga berilgan protsessual imkoniyatlar haqida fikrlar bildirilgan. Maqolada teng huquqlilik va tortishuvchanlikni ifodalovchi protsessual institutlarning qiyosiy tahlili ko'rsatilgan bo'lib, unga ko'ra da'vogar va javobgarga teng huquq va imkoniyatlar berilishi, dastlabki da'vo bilan qarshi da'voning o'zaro bog'liqligi va xususiyatlari ochib berilgan. Bundan tashqari, taraflar bilan bir qatorda ishda ishtirok etuvchi prokuror, vakil (advokat), ekspert, mutaxassis, guvoh va boshqalarning sud muhokamasidagi protsessual huquqiy maqomi, ularning isbotlash jarayonidagi tengligi va tortishuvchanligining muhim ko'rinishlari tadqiq etilgan. Shu bilan birga, maqolada "Taraqqiyot strategiyasi" doirasida sud protsessida tomonlarning haqiqiy tenglik va tortishuvchanlik prinsiplarini ro'yobga chiqarishning aniq protsessual mexanizmlari haqida taklif-tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: fuqarolik protsessi, sud muhokamasi, da'vogar, javobgar, e'tiroz, qarshi da'vo, protsessual kafolat, protsessual imtiyoz, e'tiroz, shikoyat, da'voni ta'minlash.

СОСТЯЗАТЕЛЬНОСТЬ И РАВНОПРАВИЕ СТОРОН: СУДЕБНАЯ ПРАКТИКА ПО ГРАЖДАНСКИМ ДЕЛАМ

Эсанова Замира Нормуротовна,
доктор юридических наук,
профессор кафедры «Гражданское процессуальное
и экономическое процессуальное право»
Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. В данной статье выражено мнение по актуальным процессуальным вопросам защиты интересов ответчика в гражданском судебном процессе. В ней рассматриваются вопросы возражения и встречного иска как процессуальных средств защиты прав и интересов ответчика, их сходство и различие, роль этих институтов в судебной практике, спорные

аспекты в научных исследованиях, мнения об оспаривании и равноправии сторон при ведении гражданских судебных дел, выделены предложения. Также в качестве предоставленных сторонам равных прав и возможностей были высказаны мнения о процессуальных возможностях, предоставляемых ответчику в отношении вынесения заочного решения, порядке обжалования судебного приказа, прекращения последствий обеспечения иска. В статье представлен сравнительный анализ процессуальных институтов, представляющих равноправные и противную стороны, согласно анализу, истцу и ответчику предоставляются равные права и возможности, также раскрываются взаимосвязь и признаки первоначального иска и встречного иска. Кроме того, исследованы процессуально-правовой статус прокурора, представителя (адвоката), эксперта, свидетеля и других лиц, участвующих в деле наравне со сторонами, важные аспекты их равных прав и обжалования в процессе доказывания. При этом в рамках Стратегии развития в статье представлены предложения о конкретных процессуальных механизмах реализации принципов реального равноправия и обжалования сторон в судебном процессе.

Ключевые слова: гражданский процесс, судебное разбирательство, истец, ответчик, возражение, встречный иск, процессуальная гарантия, процессуальная привилегия, возражение, жалоба, обеспечение иска.

THE ADVERSARIAL NATURE AND EQUALITY OF THE PARTIES: JUDICIAL PRACTICE IN CIVIL CASES

Esanova Zamira Normurotovna,
Professor of the Department of Civil
and Economic Procedural Law,
Tashkent State University of Law,
Doctor of Law

Abstract. This article expresses an opinion on topical procedural issues of protecting the interests of the defendant in civil litigation. It deals with the issues of objection and counterclaim as procedural means of protecting the rights and interests of the defendant, their similarities and differences, the role of these institutions in judicial practice and controversial aspects in scientific research. Opinions on contestation and equality of the parties, parties in the conduct of civil litigation, and proposals related to this issue are highlighted. Also, as equal rights and opportunities are granted to the parties, opinions were expressed on the procedural opportunities provided to the defendant in relation to the issuance of a default judgment, the procedure for appealing a court order, and the termination of the consequences of securing a claim. The article presents a comparative analysis of procedural institutions representing equality and the opposite side, according to which the plaintiff and the defendant are given equal rights and opportunities, and the relationship and features of the initial claim and the counterclaim are revealed. In addition, the procedural and legal status of the prosecutor, representative (lawyer), expert, witness, etc., participating in the case on an equal level with the parties, important aspects of their equality and appeal in the process of proof have been studied. At the same time, within the framework of the Development Strategy, the article presents proposals on specific procedural mechanisms for implementing the principles of real equality and appealing to the parties in a lawsuit.

Keywords: civil process, trial, plaintiff, defendant, objection, counterclaim, procedural guarantee, procedural privilege, objection, complaint, securing a claim.

Kirish

Mavzuning dolzarbligi. Fuqarolik protsessual huquqi, nazariya va amaliyoti, xususan, fuqarolik sudlov amaliyoti fuqarolik prot-

sessual huquqiy munosabatning muhim subyektlari bo'lgan taraflar (da'vogar va javobgar)ning huquq va manfaatlari tengligini ilgari suradi. Garchi nizolashuvchi subyekt-

lar manfaatlari bir-biriga to'qnash kelsa-da, nizoni hal qilish imkoniyati faqat bir taraf foydasiga chiqarilishi mumkin bo'lsa-da, protsessual harakatlarni amalga oshirishda teng huquq va imkoniyatlar berilgan. Hattoki protsessual kodeksda ayrim protsessual imtiyozlar ham mustahkamlangan. Mazkur imkoniyat va imtiyozlar respublikamiz siyosatidagi muhim va ustuvor qoida bo'lgan "Inson qadri uchun" prinsipining amaldagi isbotidir.

2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasining II bo'limi "Mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligi tamoyillarini taraqqiyotning eng asosiy va zarur shartiga aylantirish" (13–20-maqсадlar o'rin olgan) deb nomlanib, jumladan, aynan fuqarolik sudlov faoliyatiga tegishli bo'lgan jihatlari ichida "Sud protsessida tomonlarning haqiqiy tenglik va tortishuv tamoyillarini ro'yobga chiqarish" masalasi qayd etilgan.

Yana shunisi e'tiborliki, 2022-yil 14-noyabr kuni Prezident Shavkat Mirziyoyev odil sudlovni ta'minlash borasidagi ustuvor vazifalar muhokamasi yuzasidan yig'ilish o'tkazdi va shunday dedi: "Sudlar faoliyati avvalo inson taqdiriga, barcha sohalar tartibi va taraqqiyotiga daxldor masaladir. Shuning uchun ham mamlakatimizda sudlar mustaqilligini mustahkamlash, ishlarni ko'rishda xolislik, adolat va qonuniylikni ta'minlash choralari ko'rilmogda". So'ng "...Sudlarda tortishuv muhitini shakllantirish..." vazifasini takror-takror eslatdi [1].

Haqiqiy tenglik nimalarda ko'rinadi, uni qanday mexanizmlar orqali ko'rsatish mumkin? Fuqarolik protsessual kodeksida tenglik tushunchasi va prinsipi bor-ku, degan savol tug'ilishi tabiiy, ammo ish bo'yicha xolislik va adolatni ta'minlash, qonuniy, asosli va adolatli sud hujjatlari chiqarish maqsadida, shuningdek, protsess ishtirokchilarining tengligi prinsipini yanada kuchaytirish, ularning maqomini suiiste'mol qilmaslik, o'zaro teng faoliyat ko'rsatishlariga imkoniyat va sharoit yaratish maqsadida ushbu

prinsip yana bosh vazifa sifatida belgilandi. Odil sudlov siyosatini takomillashtirishning o'tgan 30 yildagi bosqichlarida, xususan, Harakatlar strategiyasi va undan keyingi Taraqqiyot strategiyasi yo'nalish va maqsadlarida mavjud edi. Chunki adolatni ko'rsatuvchi bu prinsipning maqsadi va vazifasi amalda to'laqonli tatbiq etilmas ekan, bot-bot takrorlanaveradi va yangi normalar orqali yanada takomillashaveradi.

Fuqarolik sud ishlarini yuritishda sud majlisi jarayonida taraflar (da'vogar, javobgar, uchinchi shaxs, ularning vakillari va boshqa protsess ishtirokchilarining) tengligi hamda ularning isbotlash subyekti sifatidagi o'rni, maqomi, sud majlisida tortishuvchanlik prinsipining amaldagi ko'rinishi ish bo'yicha haqiqatni aniqlashga yordam beradi.

Material va metodlar

Mantiqiy va qiyosiy tahlil, statistik tahlil, analiz va sintez, sotsiologik, tizimli tahlil, fundamental yondashuv.

Maqolada ikki vazifa ustuvorligi belgilandi:

- Birinchi, Taraqqiyot strategiyasining 15-maqсадida ifodalangan "Sud protsessida tomonlarning haqiqiy tenglik va tortishuv tamoyillarini ro'yobga chiqarish" vazifasining maqsadi va mazmun-mohiyatini ochib berish.

- Ikkinchi, fuqarolik sud ishlarini yuritishning barcha toifalarida ishda ishtirok etuvchi shaxslar, xususan, taraflarning tengligi va tortishuvchanligi prinsipining protsessual shakllarini ilmiy-nazariy tahlil etishga qaratildi.

Tadqiqot natijalari

Fuqarolik protsessual kodeksining 10-moddasiga binoan fuqarolik sud ishlarini yuritish taraflarning tortishuvi va teng huquqliligi asosida amalga oshiriladi. Taraflarning teng huquqliligi prinsipi javobgarning berilgan da'vodan himoyalani huquqini kafolatlaydi. Ushbu prinsip sudda ishtirok etayotgan bir necha da'vogar va bir necha javobgarga nisbatan tatbiq etiladi.

Mazkur kafolatlar aynan quyidagi protsessual harakatlarda ifodalanadi [2, 87–89-b.]:

- da’vogar va javobgarga teng huquq hamda imkoniyatlar berilishi;

- da’vogar va javobgarga teng imtiyozlar berilishi;

- vakil va prokurorga teng huquq hamda imkoniyatlar yaratilishi;

- da’voga qarshi e’tiroz bildirish va qarshi da’vo berish vositalari;

- sirtidan ish yuritish tartib-taomillari;

- buyruq tartibida ish yuritish tartib-taomillari;

- da’voni ta’minlash oqibatlarini bartaraf etishda va boshq.

Da’vogar va javobgarga teng huquq va imkoniyatlar berilishi quyidagilarda ko’rinadi:

- da’vogarning da’vo arizasi bilan murojaat qilishi;

- javobgarga da’vo ariza nusxasining yuborilishi;

- dalillar taqdim etishdagi tenglik;

- ishni ko’rish bilan bog’liq chiqimlarni taqsimlashdagi tenglik;

- e’tiroz, iltimosnoma, ariza, qarshi da’vo, qo’shimcha arizalarni berishdagi tenglik;

- tushuntirishlar va savollar berishdagi tenglik;

- vakillarni jalb qilishdagi tenglik;

- protsessual institutlardan (dalillarni ta’minlash, da’voni ta’minlash, sud topshirig’i, videokonferensaloqadan foydalanish va boshq.);

- ish ko’rishni keyinga qoldirish, ish ko’rishni to’xtatib turish va boshqalardagi tenglik;

- sud hujjatlari nusxalarini olishdagi (yetkazishdagi) tenglik;

- shikoyat berishdagi tenglik;

- da’voni ta’minlash oqibatida javobgarga yetkazilgan zararni undirishdagi tenglik.

Tadqiqot natijalari tahlili

Sud jarayonida da’vogar ham, javobgar ham keltirilgan talablar, taqdim etilgan dalillarga nisbatan moddiy yoki protsessual huquqiy e’tiroz bildirishi mumkin.

Aynan da’voga qarshi himoyalanişning subyekti faqat javobgar va uning vakili bo’la

olishi nazarda tutilgan bo’lib, “da’voga qarshi e’tiroz bildirish” tushunchasi mazmunida da’vo talabi, uning hajmi va doirasi, da’vo asosiga nisbatan e’tirozlar mavjud deb baholash mumkin.

Da’voga qarshi e’tiroz bildirish ikki turga, ya’ni moddiy-huquqiy va protsessual-huquqiy e’tirozga ajratiladi. E’tirozning maqsadi sud tomonidan da’voni to’liq yoki qisman qanoatlantirishni rad etishga erishishga qaratilgan [3, 176–177-b.]

Moddiy-huquqiy ma’nodagi e’tiroz – nizoli talab vujudga kelgan moddiy-huquqiy munosabatga tegishli bo’lib, aynan da’vo talablariga qarshi yo’naltirilgan bo’ladi va bunday e’tirozlar moddiy huquq normalariga havola berish orqali asoslantiriladi.

Masalan, moddiy huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi qator kodekslardagi normalarga (talabga, da’vo talabiga) nisbatan e’tiroz bildirish, rad etish, qo’shilmaslik harakatlari ifodalanadi. Da’vo talabiga e’tiroz, da’vo talabi miqdoriga e’tiroz. Shartnomani haqiqiy emas deb topish, bekor qilish yoki muayyan bandlariga o’zgartirish kiritish. Yoxud yetkazilgan zarar miqdorini (bahosini) o’zgartirish kabi e’tirozlar.

Protsessual-huquqiy ma’nodagi e’tiroz – nizoli talabni hal qilishga qaratilgan, protsessual qonun hujjatlarida ko’rsatilgan protsessual harakatlarga nisbatan vujudga kelib, aynan sud jarayonining borishi, amalga oshirilayotgan protsessual harakatlarga qarshi yo’naltirilgan bo’ladi.

Masalan, ish yuritishni tugatish asoslari bo’yicha e’tiroz (ayni bir taraflar o’rtasidagi, ayni bir predmet to’g’risidagi va ayni bir asoslar bo’yicha chiqqan nizo yuzasidan sudning qonuniy kuchga kirgan hal qiluv qarori yoki da’vogarning arz qilgan talablaridan voz kechishini qabul qilish to’g’risidagi yoxud taraflarning kelishuv bitimini tasdiqlash to’g’risidagi ajrimi mavjud bo’lsa; taraflar o’rtasida ushbu nizoni hal qilish uchun hakamlik sudiga topshirish haqida hakamlik bitimi tuzilgan bo’lsa va boshq.); arizani ko’rmas-

dan qoldirish asoslari bo'yicha e'tiroz (manfaatdor shaxs nomidan arizani ish yuritishga vakolati bo'lmagan shaxs bergan bo'lsa; sud ayni bir taraflar o'rtasidagi, ayni bir predmet to'g'risidagi va ayni bir asoslar bo'yicha chiqqan nizo yuzasidan ish yuritayotgan bo'lsa va boshq); da'vo talablarini birlashtirish yoki ajratishga e'tiroz yoki qarama-qarshi taraf iltimosnomalarini rad etish yoki qanoatlantirishga nisbatan e'tiroz va boshq.

Ta'kidlash kerakki, e'tiroz sud jarayonida og'zaki yoki yozma bildirilishi mumkin. Ammo uning shakliga qo'yilgan talablar belgilanmagan. Biroq har qanday e'tiroz sud majlisi bayonnomasida rasmiylashtiriladi. E'tirozni nafaqat javobgar, balki ishda qatnashayotgan da'vogar, uning vakili (advokati), shuningdek, ish holatiga, isbotlash vositalariga ko'ra ishda ishtirok etuvchi boshqa shaxslar ham berishi (bildirishi) mumkin. Shu jihati bilan qarshi da'vodan farqlanadigan tomonlari mavjud.

Bu borada protsessual qonun hujjatlari-da, jumladan, Fuqarolik protsessual kodeksining 39-moddasiga ko'ra, taraflar, uchinchi shaxslar, ularning vakillari, protsessda boshqa shaxslarning huquqlari va qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini himoya qilishda ishtirok etadigan prokuror, davlat boshqaruvi organlari, tashkilotlar va ayrim fuqarolar ishda ishtirok etuvchi shaxslar deb tan olinadi. Shunga ko'ra ishda ishtirok etuvchi shaxslar sifatida Fuqarolik protsessual kodeksining 40-moddasiga binoan taraflar boshqa shaxslarning arzlari, iltimosnomalari, vajlariga qarshi e'tirozlar bildirish huquqiga egadirlar.

Fuqarolik protsessual kodeksining 44-moddasiga ko'ra, taraflar protsessual huquqlardan teng foydalanadilar va teng majburiyatlarga ega bo'ladilar. Mazkur qoidaning isboti sifatida dastlabki da'voga nisbatan e'tiroz va qarshi da'vo berish masalalarini ko'rsatish mumkin.

Fuqarolik protsessual kodeksining 199–200-moddalari qarshi da'vo taqdim etish institutiga bag'ishlangan. Protsessual

kodeksda qarshi da'voni taqdim etish hamda qarshi da'voni qabul qilish shartlari ko'rsatilgan. Qarshi da'voning subyekti dastlabki da'voga qarama-qarshi talab qo'yayotgan shaxs sanaladi. Asosan bunday talab bilan javobgar(lar) murojaat qiladi hamda qarshi da'voni taqdim etish huquqi javobgar(lar) ning asosiy dispozitiv (erkin, mustaqil huquq) huquqlaridan biri sanaladi.

Qarshi da'vo mustaqil da'vo sifatida rasmiylashtiriladigan, o'z huquq va manfaatlari-ni himoya qilish maqsadida javobgar tomonidan da'vogar boshlagan protsessda dastlabki da'vo bilan birga ko'rib chiqilishi uchun hal qiluv qarori chiqarilgunga qadar berilgan talab sanaladi [3, 177–178-b.].

Qarshi da'vo berishdan maqsad da'vogar tomonidan berilgan dastlabki da'vo talabiga nisbatan himoyalani-sh, ishning haqiqiy holatini ochish, ishning tez va to'g'ri ko'rilishini ta'minlash, ish bo'yicha kam xarajat sarflab, vaqtni tejash, qarama-qarshi manfaatli hal qiluv qarorlari chiqarishning oldini olishga qaratilgan.

Qarshi da'vo shunchaki javobgarning da'vogarga nisbatan beradigan oddiy da'vo-si yoki e'tirozi emas, balki da'voga qarshi himoyalani-sh vositasidir.

Javobgar da'vogarning talabini to'liq yoki qisman tan olishga, qarshi da'vo taqdim etishga haqli.

Sud tomonidan ish bo'yicha hal qiluv qarori chiqarilguniga qadar javobgar dastlabki da'vo bilan birgalikda ko'rib chiqish uchun da'vogarga nisbatan qarshi da'vo taqdim etishga haqli.

Fuqarolik protsessual kodeksining 200-moddasida qarshi da'voni qabul qilish shartlari ko'rsatilgan bo'lib, sudya quyidagi hollarda qarshi da'voni qabul qilishi shart, agar:

1) qarshi da'vo dastlabki da'voni qoplashga qaratilgan bo'lsa;

2) qarshi da'voning qanoatlantirilishi dastlabki da'voning qanoatlantirilishini butunlay yoki qisman istisno etsa;

3) qarshi va dastlabki da'vo o'rtasida o'zaro bog'lanish mavjud bo'lsa hamda ularni birgalikda ko'rish nizoning tezroq va to'g'ri ko'rib chiqilishiga yordam bersa.

Qarshi da'voni qabul qilish uchun yuqorida keltirilgan uchta asosdan birining bo'lishi yetarli sanaladi.

Qarshi da'voning xususiyatlari quyidagilarda ko'rinadi [3, 177–179-b.]:

- da'vo predmeti va asosiga ega ekanligi;
- da'vo arizalariga qo'yilgan talablar asosida rasmiylashtirilishi;
- qarama-qarshi taraflar manfaatlarini to'qnashuvining vujudga kelishi;
- da'vogar talabiga nisbatan javobgar talabining qarshi qo'yilishi;
- boshlangan protsessga nisbatan taqdim etilishi;
- dastlabki da'voning sudlovligiga asoslanishi;
- hal qiluv qarori chiqarilgunga qadar berilishi;
- dastlabki da'vo bilan birgalikda ko'rilishi;
- qarshi da'voni qabul qilishga qo'yilgan asoslardan birining qanoatlantirilishi;
- qarshi da'vo taqdim etilganda, ish muhokamasi keyinga qoldirilishi.

Dastlabki da'vo bilan qarshi da'voning o'zaro bog'liqligi quyidagilarda ko'rinadi:

- da'vo predmeti bo'yicha;
- da'vo asosi bo'yicha (*masalan, aliment undirish to'g'risidagi ishlarda javobgar bolaning otasi ekanligi; bolaning nikohda tug'ilganligi; otaning bolaga nisbatan aliment to'lamayotganligi;*

- nizoni vujudga keltiruvchi moddiy huquqiy munosabat bo'yicha (*masalan, dastlabki da'vo nikohdan ajralish to'g'risida, qarshi da'vo esa nikoh davomida orttirilgan mol-mulkni bo'lish haqida berilgan*).

Masalan, da'vogar S. Mamajonovning javobgarlar Shodiyev Rustam Djurayevich, Shodiyeva Gulchexra Azimovna, Shodiyeva Lola Rustam qizi, Shodiyeva Nozima Rustam qizi va Shodiyev Suxrob Rustam o'g'liga nisbatan uy-joydan boshqa turar joy bermasdan

ko'chirish haqidagi da'vo arizasi, Shodiyev Rustam Djurayevich va Shodiyeva Gulchexra Azimovnalarning javobgar Mamajonov Sobirga nisbatan uy-joyga nisbatan yashash va foydalanish huquqini belgilash haqidagi qarshi da'vo arizasi yuzasidan fuqarolik ishlari bo'yicha Mirobod tumanlararo sudi tomonidan hal qiluv qarori chiqarilgan.

Fuqarolik protsessual kodeksi (282-moddada)da sirdan ish yuritish tartibi maxsus (ishtirok) belgilangan bo'lib, unga ko'ra:

- Ish sirdan ish yuritish tartibida ko'rilganida sud ishdagi mavjud dalillarni tekshirish bilan kifoyalanadi, ishda ishtirok etuvchi shaxslarning vajlari va iltimoslarini e'tiborga olib, sirdan hal qiluv qarori chiqaradi.

- Da'vogar tomonidan da'voning predmeti yoki asosi, da'vo talablari miqdori o'zgartirilganda, sud mazkur sud majlisida ishni sirdan ish yuritish tartibida ko'rishga haqli emas.

- Ishni ko'rish davomida da'vo arizasidagi da'vo predmeti yoki asosi, da'vo talablari miqdori o'zgartirilsa, bu holda javobgarga arizani topshirish uchun keyinga qoldiriladi.

Agar sud majlisiga kelmagan javobgardan ishni uning ishtirokisiz ko'rish haqida ariza kelib tushsa, ish sirdan ish yuritish tartibida emas, umumiy tartibda ko'rilishi lozim [4, 29–33-b.].

Fuqarolik protsessual qonunchiligida sirdan chiqarilgan hal qiluv qarorini qayta ko'rishning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Bunda ham da'vogarning, ham javobgarning manfaatlarini e'tiborga olinib, shikoyat berish (protest keltirish)ning turli usullaridan foydalanish huquqi kafolatlangan.

Fuqarolik protsessual kodeksining 285-moddasiga asosan, javobgar hal qiluv qarorini sirdan chiqargan sudga shu hal qiluv qarori chiqarilganidan keyin 15 kun ichida uni qayta ko'rish haqida ariza berishga haqli.

Sud ishdan ishtirok etuvchi shaxslarni sirdan qabul qilingan hal qiluv qarorini qayta ko'rib chiqish to'g'risidagi arizani ko'rib chiqish vaqti va joyi haqida xabardor qiladi,

ularga ushbu ariza va unga ilova qilingan materiallarning ko'chirma nusxalarini yuboradi.

Qonunchilik normalari taraflarga o'z vaqtida tegishli tartib-qoidalar asosida sud hujjatlari yetkazilishini ta'minlaydi. Ushbu normaning maqsadi:

- taraflarning protsessual tengligini ifodalaydi;

- taraflarga sud hujjatlari nusxalari o'z vaqtida yetkazilishini kafolatlaydi;

- sud hujjati bilan o'z vaqtida tanishish, e'tiroz va shikoyatlarini o'z vaqtida berish imkoniyatini ta'minlaydi.

Sirtdan qabul qilingan hal qiluv qarorini qayta ko'rib chiqish to'g'risidagi ariza shu hal qiluv qarori chiqargan sudga faqat javobgar tomonidan beriladi. Ushbu normada arizada ko'rsatilishi lozim bo'lgan talablar berilgan.

Arizani nafaqat javobgar, balki uning vakili ham berishi va imzolashi mumkin. Bu tartib ham javobgar manfaatlarini himoya qilishning bir usuli sanaladi.

Sirtdan qabul qilingan hal qiluv qarorini qayta ko'rib chiqish to'g'risidagi ariza u kelib tushgan paytdan e'tiboran o'n kun ichida sud majlisida ko'rib chiqiladi. Sud arizani ko'rib chiqib, ajrim chiqaradi. Sirtdan qabul qilingan hal qiluv qarorini bekor qilish haqidagi yoki sirtdan qabul qilingan hal qiluv qarorini bekor qilishni rad etish to'g'risidagi ajrim ustidan shikoyat qilinmaydi (protest keltirilmaydi).

Fuqarolik protsessual kodeksida sirtdan qabul qilingan hal qiluv qarorini bekor qilish asoslari boshqa alohida moddalarda ko'rsatilmagan. Faqat mazkur normada belgilangan asoslar orqali sirtdan chiqarilgan hal qiluv qarorini bekor qilishga yo'l qo'yiladi. Jumladan:

- tarafning sud majlisiga kelmaganligiga uzrli sabablar borligi aniqlansa;

- bu haqda (uzrli sabablar haqida) sudni o'z vaqtida xabardor qilish imkoniyati bo'lmaganligi aniqlansa;

- taraf tomonidan sirtdan qabul qilingan hal qiluv qarorining mazmuniga ta'sir ko'r-

satishi mumkin bo'lgan dalillarni taqdim qilayotganligi aniqlansa.

Mazkur asoslar sudya tomonidan tekshirilib, ilova hujjatlari asosida aniqlanib, o'z isbotini topsa, sirtdan qabul qilingan hal qiluv qarori bekor qilinib, ishni mazmunan ko'rib chiqish tiklanishi lozim.

Buyruq tartibida ish yuritish instituti yana ikki yo'nalishda ham o'z afzalliklariga ega, xususan, elektron sudlov tartibini joriy etishda (E-XSUD axborot tizimi orqali) hamda pandemiya sharoitida onlayn murojaatlar va ularni ko'rib chiqishda yaqqol ko'ringdi. Ayniqsa, sud buyrug'i berish to'g'risidagi arizalarni ro'yxatga olish, ularning hisobini yuritish va sud statistik hisobotini tayyorlash kabi harakatlarni avtomatlashtirish amaliyot uchun ham, fuqarolar uchun ham muayyan qulayliklar yaratdi [5, 52–54-b.].

Da'vogarda:

- Sud buyrug'ini berish to'g'risidagi ariza;

- Sud buyrug'ini berish to'g'risidagi arizani qaytarish haqidagi ariza;

- Sud buyrug'ini berish to'g'risidagi arizani qabul qilish rad etilganda undiruvchi tomondan to'langan davlat bojini qaytarish to'g'risidagi ariza;

- Sud buyrug'ining yozuvidagi xatolarni va ochiq ko'rinib turgan arifmetik xatolarni tuzatish bo'yicha ariza.

Javobgarda:

- Sud buyrug'ini bekor qilish to'g'risida e'tiroz (ariza).

O'tkazib yuborilgan e'tiroz muddatini tiklash haqidagi ariza berish imkoniyatlari mavjud [6, 177–182-b.].

Taraflarning tortishuvchanligi. Ushbu prinsip asosan sud muhokamasi jarayonida vujudga keladi. Mazkur prinsipning ro'yobga chiqarilishi isbotlash va dalillar bilan bog'liq [7, 24–28-b.].

Fuqarolik ishlari bo'yicha qonuniy, asosli va adolatli sud qarorlari chiqarishning yagona yo'li ish bo'yicha isbotlash jarayonining to'liq va aniq o'tkazilganligi bilan bog'liq. Bu esa bevosita ishning haqiqiy holatini ochish-

ga hamda ishga oid dalillarni har taraflama, to‘liq va xolisona aniqlashga yordam beradi.

Shuni ta’kidlash kerakki, ishning yakuni har doim ham ikkala tomon foydasiga hal bo‘lmaydi. Chiqarilgan sud hujjati nizoni hal etish, muammoga yechim berish, ishni adolatli hal etishga qaratiladi. Faqat ikkala tomon manfaatlariga yechim bermaydi va buning imkoni ham yo‘q. Bir tarafning huquq va manfaatlari to‘g‘ri deb topiladi va shu orqali qonun buzilish, huquq buzilish holatlari oldi olinadi.

Biroq sud jarayonida barchaga barobar isbotlash majburiyati va faoliyati berilgan. Har bir protsess ishtirokchisi bu huquqdan foydalana oladi, cheklov yo‘q. Asosiysi, ishning haqiqiy holatini ochishga xizmat qilishi zarur. Masalan, da’vogar va javobgar, vakil va javobgar, da’vogar advokati hamda javobgar va boshqalar. Hattoki ushbu huquqdan protsessual ma’nodagi da’vogarlar sanalgan prokuror, davlat boshqaruvi organlari, nodavlat-notijorat tashkilotlari, uyushmalar vakillari ham foydalana oladi. Sud jarayonida da’vogar va ekspert, javobgar va mutaxassis, advokat va guvoh hamda boshqalarning tortishuvchanlik harakatlarini uchratish mumkin [8, 3–6-b.]. Chunki ularning protsessual vakolatlarida bundan foydalanish huquqi va ayrim majburiyatlari belgilangan.

Taraflar birinchi instansiya sudlarida nizoni ixtiyoriy tartibda kelishuv bitimi yoki mediativ kelishuv asosida bartaraf etishlariga protsessual imkoniyatlar berilgan va ushbu mexanizm orqali ish yuritishni tugatishlari yoki da’voni ko‘rmasdan qoldirish haqidagi ajrim chiqarilishiga erishiladi [9, 1785–1793-b.].

Xulosalar

Mazkur institutni tadqiq etish natijalari yuzasidan quyidagi takliflar bildiriladi:

Birinchi, sud majlisining vaqti va joyi to‘g‘risida tegishli tartibda xabardor qilingan javobgar sud majlisiga kelmagan taqdirda ish yangidan ko‘rib chiqilganda qabul qilingan hal qiluv qarori sirtidan qabul qilingan deb tan olinmaydi va javobgar bu hal qiluv qarori sirtidan qabul qilingan qaror sifatida qayta

ko‘rib chiqilishini so‘rab ariza berishga haqli emas. Jumladan, javobgarning sud majlisida ishtirok etmaganligini sirtidan ish yuritish va sirtidan hal qiluv qarori chiqarish asoslari sifatida baholab bo‘lmaydi.

Ikkinchi, Fuqarolik protsessual kodeksi-ning “280-modda. Sirtidan ish yuritish asoslari”da javobgarning takroran kelmasligi qoidasi nazarda tutilmagan, ammo “281-modda. Sudga kelgan tarafning huquqlari”da “Tegishli tarzda xabardor qilingan javobgar sud majlisiga takroran kelmasa, sud da’vogarning fikridan qat’i nazar, ishni sirtidan ish yuritish tartibida ko‘radi” deb “takroran” talabi berilgan. Vaholanki, ushbu talab FPKning “280-modda. Sirtidan ish yuritish asoslari”da shartli talab sifatida ko‘rsatilsa, taraflarning protsessual qoidalarga rioya qilishi to‘liq ta’minlanadi.

Uchinchi, sud buyrug‘i chiqarish vakolatini sudya katta yordamchisiga o‘tkazish va o‘z navbatida sudya katta yordamchisining huquqiy maqomini kuchaytirish (ma’lumoti, yosh senzi, malaka va tajribasi, benuqson obro‘-e’tibori yuzasidan qo‘yiladigan talablar).

To‘rtinchi, sud buyrug‘ini qayta ko‘rish tartibini takomillashtirish (sud buyrug‘i us-tidan faqat qarzdor e’tirozi emas, balki taraflar tomonidan shikoyat keltirish huquqi ham berilishi) va qayta ko‘rish vakolatini sudyaga o‘tkazish taklifi beriladi.

Beshinchi, fuqarolik sud ishlarini yuritishda isbotlash subyektlari deganda sud, ishda ishtirok etuvchi shaxslar, odil sudlovni amalga oshirishga ko‘maklashuvchi shaxslar tushuniladi. Fuqarolik protsessual kodeksida (71-modda) mazkur subyektlarning isbotlash jarayonidagi o‘rni va vazifalari o‘ziga xos taqsimlanmagan. Bu holat sud muhokamasida tortishuvchanlik prinsipining amaldagi harakatini biroz cheklaydi. Masalan, mutaxassis, xolis, ashyoviy dalillarni saqlovchilarning isbotlash jarayonidagi faoliyati faol emas.

Oltinchi, Fuqarolik protsessual kodeksi-ning “Dalillar”ga oid 8-bobida tan olish, tan

olingan fakt tushunchalari va harakatlari haqida berilishi kerak. Chunki ushbu tushunchalar, xususan, tan olish (sudga qadar, sudan tashqari, sudda) turli shakllarda ifodalanib, sud majlisida asosan ishda ishtirok etuvchi shaxslar, xususan taraflar (uchinchi shaxslar) tomonidan amalga oshiriladigan

harakat, isbotlashdan ozod qiladigan faktlar sanaladi. Shuningdek, tan olish – boshqa shaxslar tomonidan keltirilgan dalillarni (holatlarni) tan olish haqidagi tushuntirishlar. Tan olingan fakt boshqa shaxslarni (boshqa faktlarni) isbotlash majburiyatidan ozod qiladi (FPK 75-modda).

REFERENCES

1. Sud sohasidagi ustuvor vazifalar muhokama qilindi [Priorities in the judicial sphere were discussed]. 14.11.2022. Available at: <https://president.uz/uz/lists/view/5695/>.
2. Esanova Z.N. Fuqarolik protsessual qonunchiligini rivojlanish tendentsiyalari: yangi protsessual institutlar [Trends in the development of civil procedural law: new procedural institutions]. Tashkent, TSUL, 2022, 117 p.
3. Esanova Z.N. Fuqarolik protsessual huquqi [Civil procedural law]. General part. Tashkent, Yuridik adabiyotlar Publ., 2022, 328 p.
4. Esanova Z.N. Fuqarolik ishlarini sirtidan ko'rib hal qilishning protsessual masalalari [Procedural issues of solving civil cases in absentia]. *Odil sudlov jurnali – Journal of Justice*, 2022, no. 3, pp. 29–33.
5. Esanova Z.N., Yodgorov Kh.B. Uproshchennoye sudoproizvodstvo: sudebnyy prikaz v grazhdanskom protsesse (analiz po zakonodatel'stvu Respubliki Uzbekistan) [Simplified proceedings: court order in civil proceedings (analysis under the legislation of the Republic of Uzbekistan)]. *Polish journal of science*, 2021, no. 42, pp. 52–54.
6. Esanova Z.N. Prikaznoye proizvodstvo (analiz protsessual'nogo zakonodatel'stva Respubliki Uzbekistan) [Mandatory proceedings (analysis of the procedural legislation of the Republic of Uzbekistan)]. *Problemy i perspektivy razvitiya nauki i obrazovaniya v XXI veke – Problems and prospects for the development of science and education in the XXI century*, 2021, pp. 177–182.
7. Esanova Z. Rol' ot del'nykh protsessual'nykh institutov v sudoproizvodstve: na primere grazhdanskikh del [The role of individual procedural institutions in legal proceedings: on the example of civil cases]. *Review of law sciences*, 2018, no. 2, pp. 24–28.
8. Atalykova G., Khabibullaev D. Some issues of improving the procedure for the participation of the prosecutor in the trial. *Norwegian Journal of Development of the International Science*, 2021, no. 62-2, pp. 3–6.
9. Esanova Z. Priority aspects application of the institute of mediation in resolution of disputes: national and foreign experience. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 2020, vol. 29.5, pp. 1785–1793.
10. Esanova Z.N., Xabibullayev D.Y. Sudga murojaat qilish (tartibini bilib oling) [Applying to court (find out the procedure)]. Tashkent, TSUL, 2020, 50 p.
11. Oila va nikoh munosabatlaridan kelib chiquvchi nizolar bo'yicha sud amaliyoti [Court practice on disputes arising from family and marital relations]. Tashkent, TSUL, 2017, 275 p.
12. Yodgorov X., Saidmuratov B. Fuqarolik ishlari bo'yicha sudga murojaat qilish tartibi [The procedure for applying to the court on civil cases]. Tashkent, Baktria press Publ., 2017, 208 p.
13. Mamasiddiqov M.M. Fuqarolik protsessi [Civil procedure]. Manual for judges in civil cases. 2nd ed. with additions and changes. Tashkent, Noshirlik yogdusi Publ., 2017, 480 p.
14. Mamasiddiqov M.M., Mirzayev U. Buyruq tartibida ish yuritish [Work in order]. Tashkent, Adabiyot uchqunlari Publ., 2015, 204 p.
15. Mamasiddiqov M.M., Yodgorov X.B., Davletov O'M. Fuqarolik protsessual huquqi [Civil procedural law]. General part. Tashkent, Military-technical institute of the National Guard of the Republic of Uzbekistan, 2018, 400 p.

YURIDIK FANLAR AXBOROTNOMASI
ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК
REVIEW OF LAW SCIENCES

Huquqiy ilmiy-amaliy jurnal

Правовой научно-практический журнал

Legal scientific-practical journal

4 / 2022

BOSH MUHARRIR:

Tashkulov Akbar Djurabayevich

Toshkent davlat yuridik universiteti rektori

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Xodjayev Baxshillo Kamolovich

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, y.f.d., dotsent

Mas'ul muharrir: O. Choriyev

Muharrirlar: Y. Yarmolik, F. Muhammadiyeva,
Sh. Yusupova

Musahhih: M. Patillayeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.
Tel.: (0371) 233-66-36 (1169)

Web-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1385.

Jurnal 30.12.2022-yilda tipografiyaga topshirildi. Qog'oz bichimi: A4. Shartli 21,4 b.t. Adadi: 100. Buyurtma raqami: 177. TDYU tipografiyasida chop etildi.